

Еμίνακο

Науковий щоквартальник
№1 (17) (січень-березень)
Том 4

Київ-Миколаїв
2017

УДК 94+327+930+902/904

Засновник видання:

Науково-дослідний центр «Лукомор'є» Інституту археології НАН України

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації (Реєстраційне свідоцтво: КВ № 13415-2299Р)

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 року)

Головний редактор: *Олександр Тригуб*

Заступники головного редактора: *Ігор Кривошея, Віктор Погромський*

Відповідальний секретар: *Кирило Горбенко*

Редакційна колегія: Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Гречко Д.С., к.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт (Познань, Польща)
Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Кривошея Ір.І., д.і.н., професор (Умань, Україна)
Кринко Є.Ф., д.і.н., професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)
Михайлуца М.І., д.і.н., професор (Одеса, Україна)
Панковський В.Б., к.і.н., наук. співр. (Київ, Україна)
Симоненко О.В., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Смирнов І.О., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Тихонов А.К., д.і.н., професор (Володимир, Російська Федерація)
Тробські Мацей, доктор габілітований, професор (Ченстохова, Польща)
Шитюк М.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)
Шкляж Й.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)

Рецензенти:

Господаренко О.В., кандидат історичних наук, доцент (МНУ імені В. Сухомлинського)
Ігнатуша О.М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)
Тодоров І.Я., доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет)

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, площа Адміралтейська 1, Інститут історії, політології та права МНУ імені В. Сухомлинського, Науково-дослідний центр «Лукомор'є», **E-mail:** alextrigub@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках:

Офіційна сторінка в Інтернеті: <http://www.eminak.mksat.net>

Журнал індексується:

Системою РІНЦ (Російська Федерація) та розміщено у бібліотеці **e-LIBRARY.RU**
Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща) – ICV 2015: 40.07.
Наукометричною базою **Open Academic Journals Index** – Impact Factor OAJI: 0.201
Статті й анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **EBSCO Information Services** (EBSCO, США)

Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. – № 1 (17) (січень-березень). – Т. 4. – 139 с.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою НДЦ «Лукомор'є» (протокол № 3 від 28.03.2017 р.)

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 1998-4634

© Автори статей, 2017

© Науково-дослідний центр «Лукомор'є», 2017

* **Емінак** (грец.) – за однією з версій, ім'я скіфського царя, що здійснював владу над Ольвією.

УДК [930.1 : 37] (477) «1953/1964»

РІВЕНЬ ОСВІЧЕНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ПЕРІОДУ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ» (1953-1964 рр.)

Андрій Нарадько¹, Ольга Тевікова²

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Україна, 36011, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24

¹e-mail: ferrum.andrew@gmail.com

²e-mail: tevikolya@ukr.net

Освіта сприяє розвитку та становленню людини як особистості, забезпечує формування її духовності та світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів. Освіта є основою економічного й соціального добробуту як окремої людини зокрема, так і суспільства у цілому. Загалом вона є ключовим складником суспільного розвитку. Цікавим питанням є вивчення рівня освіченості українського суспільства у такий важливий переламний період як хрущовська «відлига».

Проблеми розвитку освіти широко висвітлені у науковій літературі від 1950-х рр. і до сьогодні. Варто зазначити, що радянський історіографічний доробок 1950-1980-х рр. не дає цілісного уявлення про рівень освіченості громадян. Дослідження характеризуються розлогим коментуванням директивних партійних і державних рішень, виступів радянських керівників, возвеличенням і переоцінкою радянської комуністичної політики у цій сфері. Разом із тим, ця література містить важливий статистичний матеріал для вивчення окресленої теми [1-6]. У сучасній українській історіографії (з 1991 р.) можна виділити дослідження, що загалом розкривають тему у межах культурних процесів, які відбувалися у повоєнній радянській Україні [7-9], а також наукові праці, в яких досліджено різноманітні аспекти розвитку освіти в УРСР. Зокрема, проблеми функціонування навчально-освітніх закладів через призму історіографії дослідила Н. Брехунець; вивчення навчально-методичної, наукової та виховної роботи у вишах Харкова провела С. Домбровська; вплив лібералізації 1953-1964 рр. на вищу школу проаналізував О. Сергійчук; характер і зміст освіти у західноукраїнському регіоні у 1944-1964 рр. розкрив С. Сворак [10-11].

Водночас, проблема рівня освіченості українських радянських громадян періоду 1953-1964 рр. ще недостатньо висвітлена у науковій літературі. З огляду на це мета наукової розробки полягає у тому, щоб проаналізувати рі-

вень освіченості українського суспільства окресленої доби та чинники, що його визначали, і поширеність вищої освіти серед громадян. Пропонується дослідити період 1953-1964 рр., пов'язаний зі зміною радянського політичного керівництва та проведенням М. Хрущовим ліберальних реформ в усіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі й освіти.

Обережна та неповна відмова від жорстких політичних схем і методів управління, безпечно, позитивно вплинули на розвиток освіти в УРСР. Однак, як і раніше, держава розглядала освіту як важливу частину своєї потужної ідеологічної системи. Саме тому повною мірою процеси, що тут відбувалися, ніколи не виходили з-під тотального контролю влади, незважаючи на загальне послаблення ідеологічного тиску. Як наслідок, докорінних змін в освіті не відбулося, проте з'явилися нові тенденції її розвитку.

Відсутність належної, а часто і будь-якої освіти в українців працездатного віку – одна із суттєвих прикмет аналізованого періоду. Основна маса населення, здебільшого мала незакінчену середню та початкову освіту, вища освіта була рідкістю. Згідно з офіційними даними, близько 3% громадян мали вищу освіту. Найбільшу кількість безграмотних і малограмотних було зафіксовано у сільській місцевості (передовсім у західних областях) [12, с. 46-47, 50-51, 53-61]. Такий рівень освіченості тогочасних громадян визначали різноманітні фактори. Насамперед, бойові дії, що відбувалися на території України під час Другої світової війни на тривалий термін часу зупинили освітній процес у республіці. У результаті воєнних дій і господарського занепаду було завдано величезних збитків і руйнувань усім сферам народного господарства УРСР, систему культурного обслуговування населення було фактично зруйновано. Констатуємо проблему пошкоджених приміщень, відсутності у них необхідної кількості класних кімнат, практично-лабораторних кабінетів, приміщень для біблі-

отек, спортивних залів, їдалень, спортмайданчиків, навчального обладнання тощо. Так, кабінети фізики мали лише 37,5% міських семирічних шкіл, а у селах – 12,7%; кабінети біології – відповідно 15,6% та 6,7%, хімії – 6,2% та 2,4% [13, с. 162-163].

Окрім невідповідної матеріально-технічної бази системи народної освіти навчальний процес утруднював дефіцит навчального приладдя та літератури. Згідно з дослідженням Т. Галайчак, 1960 р. у республіці на одного учня загальноосвітньої школи видавалося у середньому 6 підручників, що, зрозуміло, не сприяло якості освіти [14, с. 226]. Подібна ситуація характеризувала систему освіти й у вищих навчальних закладах: 1956 року у користуванні ВНЗ УРСР було 2900 найменувань підручників. Вони не охоплювали всіх предметів, передбачених навчальними планами. Крім того, понад 600 дисциплін узагалі залишалися незабезпеченими навчальною літературою [15]. Особливо важко було заочникам, які переважно більшість матеріалу опановували самостійно. Брак необхідної літератури ставав значною перешкодою для повноцінного навчання та значно змушував масштаби інформації та світогляд учнів, проте це змушувало найдопитливіших займатися самонавчанням і перечитувати всю доступну літературу з певної теми.

У Західній Україні, крім названих причин, мали місце і такі чинники, як: загальна атмосфера репресій і насильницька депортація багатьох десятків тисяч учасників і прихильників націоналістичного підпілля, священнослужителів і вірян Української греко-католицької церкви, невідповідність сповідуваних західноукраїнцями морально-духовних цінностей соціально-політичній спрямованості навчально-виховного процесу, радянська країна та неприйняття багатьма мешканцями Західної України радянської влади [16, с. 318-320].

Держава розуміла проблему низького рівня освіченості населення та занедбаний стан освіти і намагалася подолати її різними шляхами, насамперед активною розбудовою мережі освітніх закладів, залученням населення до навчання, проведенням реформ у цій галузі згідно з розробленими комуністичною партією планами розгорнутого соціалістичного будівництва. Тогочасні громадяни могли отримати початкову (4 класи), неповну середню (7, а після реформи 1959 року – 8 класів), повну середню (9, а з 1959 року – 10 класів), середню спеціальну та вищу освіту [2, с. 53]. Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про

дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 25 грудня 1958 року (відповідний закон було ухвалено в УРСР 1959 року) передбачав створення восьмирічних трудових політехнічних шкіл, обов'язкових для всіх дітей шкільного віку, що давали неповну середню загальну освіту – 1-й етап навчання, а також одинадцятирічних шкіл, що давали повну середню освіту та професійну підготовку з кваліфікацією 3-4 розряду – 2-й етап [17, с. 3].

Згідно із законом про загальнообов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку, запровадженого 1953 року, у школах повинні були навчатися діти та підлітки віком від 7 до 16 років [2, с. 54]. На обов'язкове відвідування середніх загальноосвітніх шкіл спрямовувалися зусилля всіх педколективів шкіл і працівників органів народної освіти. Однак станом на 1960 р. 63 тис. осіб зазначеного віку не було охоплено навчанням. Особливо важко вирішувалося питання всеобучу у селах західних областей республіки, де не відвідували школи понад 30% дітей від усієї кількості.

З-поміж причин, що призводили до відчуження школи від суспільства та породжували байдужість батьків і дітей до подолання неписьменності й отримання освіти, слід назвати повсюдний незадовільний матеріальний стан більшості сільських родин, для яких характерним було мати трое-четверо, а то й більше дітей. Важливим чинником, через який сільські діти не відвідували школу або залишали навчання, була віддаленість багатьох сільських шкіл від місць їхнього проживання, неорганізованість підвезення до школи, а також відсутність власних транспортних засобів у селян. Діти змушені були долати пішки до школи великої відстані (3 км і більше). Саме з цієї причини 3761 учень 1-7 класів шкіл Чернігівської області у 1956-1957 н.р. залишили школу [18].

Значна кількість учнів припиняли навчання, отримавши лише неповну середню освіту (7 класів, а після реформи 1959 р. – 8 класів) через потребу здобувати кошти для існування, а також через відсутність можливості оплачувати навчання у старших класах. Так, згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про встановлення плати за навчання у старших класах середніх шкіл, спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР і про зміну порядку призначення стипендій» від 26 жовтня 1940 р. навчання у 8, 9 і 10 класах провінційних шкіл коштувало 150 крб. на рік, столичних шкіл – 200 крб., за навчання в інститутах Москви, Ленінграда і столицях союзних республік доводилося сплачувати 400 крб., а в інших містах – 300 крб. [19].

З метою створення сприятливіших умов для здійснення у країні загальної середньої освіти і для того, щоб молодь мала можливість отримати перспективу подальшого навчання, постановою РМ СРСР «Про скасування платні за навчання у старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР» від 6 червня 1956 р. відміняла попередню директиву. Тепер навчання повністю було безкоштовним.

Вагомою проблемою була малоосвіченість дорослого населення. Велике значення у боротьбі із цим мала розбудова широкої мережі заочної освіти, вечірніх форм навчання, шкіл робітничої та сільської молоді. Так, упродовж 1953-1964 рр. в Україні було створено 5208 вечірніх шкіл [4, с. 24, 126, 128, 149, 185, 250]. Ці заходи, безперечно, мали позитивні результати. Якщо у 1954-1955 н.р. у вечірніх і заочних школах навчалось 300 тис. осіб, то у 1962-1963 н.р. – 1138,9 тис. [10, с. 67]. Слід зазначити про незадовільне відвідування занять і значний відсів учнів, що у середньому становив 30%, невисоку ефективність роботи цих закладів і неналежний рівень освіти, що вони давали, недостатнє матеріально-побутове та кадрове забезпечення вечірніх і заочних шкіл [20]. Разом із тим, це давало можливість отримати повну загальну середню освіту та середню спеціальну освіту.

Акцент на заочне навчання робили й у системі вищої освіти, зважаючи на його економічну вигоду порівняно зі стаціонарною формою здобування освіти, а також потребу народного господарства у фахівцях із вищою освітою. Щоб створити сприятливі умови для вечірнього та заочного навчання молоді, розширити контингент студентів і зацікавити громадян в одержанні вищої освіти, було прийнято постанову РМ СРСР «Про пільги для студентів вечірніх і заочних вузів та учнів вечірніх і заочних спеціальних закладів» від 2 липня 1959 р. Так, студенти зазначених категорій, які успішно навчалися, з 1959 р. мали встановлені додаткові відпустки зі збереженням заробітної плати, право на вільні від роботи дні для підготовки до занять, виконання дипломного проекту чи складання державного іспиту [1, с. 220]. Ці заходи сприяли тому, що протягом 1960-х рр. студенти заочних і вечірніх факультетів становили більше половини всіх студентів республіки. З одного боку, це дозволило охопити навчанням значну кількість осіб працездатного віку, але з іншого – ефективність такої освіти була доволі низькою. У середньому абсолютна успішність студентів-заочників у вишах

України складала у 1956 р. близько 70% від числа студентів, які з'явилися на сесію, а якщо взяти процент успішності до тих, що повинні були з'явитися на сесію, то він би склав усього 63% [20].

Результатом забезпечення освітньої підготовки підростаючого покоління стало створення, крім вище зазначених закладів, широкої мережі училищ професійно-технічної освіти (700), спеціальних середніх закладів (682), народних університетів культури (2049), що мали на меті дати всім, хто бажає, знання у галузі театрального, музичного, хореографічного й образотворчого мистецтва, заводів-втузів як однієї з форм підготовки інженерно-технічних кадрів для підприємств, запровадження політехнічного навчання тощо [4, с. 24, 126, 128, 149, 185, 250]. Найбільший обсяг будівництва припадав на великі промислові та наукові центри (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська області), що спричинило нерівномірність у розміщенні освітніх установ на території республіки. Наприклад, у таких містах, як Київ, Харків, Одеса, Львів працювало 50% (70 зі 140) інститутів та університетів України, а кількість студентів у них дорівнювала 59% (125 тис.) від загальної кількості по республіці [21]. Тут же було сконцентровано і висококваліфіковані науково-педагогічні кадри. Відповідно, рівень освіченості населення тут був вищим.

Окреслені вище заходи сприяли суттєвому зростанню кількості студентів у республіці. Якщо у 1953 р. українські вищі загалом випустили 38,3 тис. спеціалістів, то у 1963 р. – 59,1 тис. осіб [5, с. 556, 568]. Загалом на 10 тис. населення УРСР у 1963 р. вже припадало 129 студентів. Це було більше, ніж у деяких економічно розвинутих країнах світу того часу, але менше, ніж у РРФСР, де на 10 тис. жителів припадав 161 студент [22, с. 149]. Фіксуючи зростання загальної кількості студентів в Україні, варто зауважити, що воно, як правило, відбувалося за рахунок вступу до українських вишів представників російської й інших неукраїнських національностей. У 1959 р. до ВНЗ України студентів-українців було 58,8%, росіян – 34,3%, представників інших національностей – 6,9% [23]. Це не відповідало національному складу республіки та було результатом цілеспрямованої міграційної політики радянської влади та штучним формуванням національно-етнічного складу республіки.

Разом зі зростанням кількості студентів для багатьох молодих людей вища освіта залишалася мрією. На заваді ставали різні чинники,

насамперед рівень добробуту та матеріально-фінансові можливості громадян. Популярні і престижні ВНЗ були передовсім доступні для дітей із заможних родин, які проживали у великих обласних центрах. Навіть після вступу до вишу, частина студентів змушена була залишити навчання з тих самих причин (відсутність стипендії або її невеликий розмір, незабезпеченість місцем у гуртожитку, неможливість харчуватися в їдальні і т.ін.). Часто рівень знань вступників не відповідав вимогам певного закладу, через що вони суттєво відставали від навчального процесу, демонстрували низький рівень навчання, не могли отримати вищу освіту та зупинялися на рівні середньої освіти. Як правило, неналежний рівень знань демонстрували абітурієнти із сільської місцевості, бо сільська школа давала низький рівень знань порівняно з міською через серйозні деформації сільської освіти. Можливість бути студентом, окрім усього іншого, визначалася ідеологічними причинами. Відповідні органи проводили з абітурієнтами співбесіди, детально вивчали особові справи, шукаючи інформацію про місцеперебування їх та їхніх родичів під час окупації, про зв'язок з німцями, з українськими буржуазними націоналістами чи активістами ОУН, про наявність репресованих серед членів сімей і т.п. (таку ж перевірку проводили й серед викладачів і вчителів). Перевірку «благонадійності» проходили далеко не всі студенти.

Кадрова ситуація у навчальних закладах також характеризувалася невідповідністю, що не могло не вплинути на рівень освіченості населення України. Станом на 1960 р. у 8-річних школах України працювало всього 36,1% вчителів і 64,9% директорів загальноосвітніх шкіл з вищою освітою, решта ж мали середню повну або середню спеціальну [2, с. 75-76]. Ще гіршим був рівень кваліфікації педагогічних кадрів у навчальних закладах сільської місцевості. Ця проблема не минула й виші. Так, у 1953-1954 н.р. із 15347 осіб професорсько-викладацького складу ВНЗ України лише 783 (5%) мали науковий ступінь доктора наук і 5010 (32%) – кандидата наук [24].

Низка владних директив сприяла підвищенню якості науково-педагогічних кадрів, зокрема постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи щодо поліпшення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для вищих навчальних закладів СРСР» від 19 лютого 1953 р., «Про заходи щодо поліпшення підготовки й атестації наукових та педагогічних кадрів» від 20 серпня 1956 р., «Про підготовку наукових

кадрів вищої кваліфікації» від 4 листопада 1957 року та «Про заходи щодо забезпечення загальноосвітніх шкіл УРСР вчительськими кадрами» від 28 листопада 1961 р. [2, с. 77]. Позитивні наслідки щодо цього мала практика запровадження в усіх вищих навчальних закладах періодичних конкурсів на заміщення вакантних посад завідувачів кафедр, професорів, доцентів, викладачів і асистентів, а також розширення системи підготовки науково-педагогічного персоналу через аспірантуру та докторантуру у зв'язку з необхідністю подолання проблеми «старіння» кваліфікованих наукових кадрів. Зокрема, упродовж 1955-1965 рр. кількість аспірантів зросла приблизно у 4 рази (з 3000 осіб до 11689), а науковий ступінь мали вже 33376 викладачів [4, с. 207; 5, с. 572; 6, с. 311]. Ситуація покращувалася й у системі загальноосвітніх шкіл: у 1965-1966 н.р. вищу освіту здобули 49,3% вчителів від їхньої загальної кількості проти 21,4% осіб у 1954-1955 н.р. [6, с. 99].

1956 року після відповідних директив ХХ з'їзду КПРС було збільшено кількість державних асигнувань на освіту. Радянська влада на потреби цієї галузі витратила 10% національного доходу (найвищий показник на той час у світі) [7, с. 91]. Наприклад, виділені державою кошти дали змогу у 1957 р. у школах Дніпропетровської області створити 1252 майстерні, 216 робочих кімнат, 1367 навчальних кабінетів, 139 автокласів, придбали сотні станків, верстатів тощо, організувати роботу 620 буфетів і 227 їдалень, забезпечити підвезення до шкіл учнів, які проживали на відстані більше 3 км тощо [25]. За 1959-1966 рр. для потреб навчання у республіці створено 158 цехів, 147 дільниць, 45 полігонів, 1709 шкільних і міжшкільних майстерень [17, с. 3]. Поступово налагоджувалася випуск навчальної літератури: якщо 1960 р. було видано 611 найменувань підручників, то 1961 – вже 780 [26].

Поліпшенню фінансування системи освіти сприяло створення фондів загальнообов'язкового навчання у школах УРСР, що повнювалися за рахунок надходжень з бюджету у розмірі не менше одного відсотка, відрахувань з колгоспів, профспілок і кооперативних організацій, а також за рахунок грошей, отриманих від реалізації продукції шкільних навчально-дослідних ділянок, зібраного та зданого шкільними колективами металобрухту, утильсировини, макулатури, насіння дерев, лікарських рослин тощо. Сюди направляли кошти за платні вечори-концерти та вистави, організовані учнями й їхніми батьками. У се-

редньому по областях рівень фондів дорівнював 150-200 тис. крб. За їхній рахунок здійснювалося цільове використання коштів для надання матеріальної допомоги незабезпеченим дітям, утримання шкільних інтернатів, оздоровлення дітей тощо [3, с. 116].

Отже, проблемою досліджуваного періоду був порівняно низький рівень освіченості українських радянських громадян і невідповідність системи навчання вимогам часу. Цю обставину визначали різноманітні чинники, зокрема, воєнні дії на території України, занепад системи господарювання та серйозні деформації навчальної інфраструктури, незадовільна матеріально-технічна база системи освіти, дефіцит висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, а також функціонування сфери освіти в умовах тоталітаризму. Мав місце і незадовільний матеріальний стан багатьох українських родин, особливо у сільській місцевості, що перешкоджав отриманню вищої освіти, а подеколи і загальної середньої. Загалом констатуємо особливо незадовільний стан освіти та низький рівень освіченості сільського населення, що було зумовлено радянською політикою.

Разом з тим, ліберальні реформи, започатковані новим керівництвом, та акцентування уваги на розбудові системи освіти у країні сприяли поступовому вирішенню цього питання. Досягненнями цієї доби у розвитку освіти можна вважати збільшення асигнувань на розвиток системи освіти, зростання мережі навчальних закладів, появу нових типів навчальних і культурно-освітніх установ, покращення їхнього кадрового та матеріально-технічного забезпечення, активну пропагандистську роботу партії та держави щодо залучення громадян для здобуття освіти та підвищення рівня своєї кваліфікації. Навчання ставало доступнішим для більшості українських громадян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Высшая школа: сборник основных постановлений, приказов и инструкций в 2-х ч. / [под ред. Е.И. Войленко]. – М.: Высшая школа, 1978. – Ч. 1. – 399 с.
2. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы

Украины в период строительства коммунизма (1958-1968 гг.) / О.А. Завадская. – К.: Радянська школа, 1968. – 266 с.

3. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967). – К.: Радянська школа, 1967. – 340 с.
4. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статистичний збірник. – К.: Статистика, 1973. – 316 с.
5. Народне господарство Української РСР в 1963 році: статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1964. – 654 с.
6. Народное образование, наука и культура в СССР: статистический сборник. – М.: Статистика, 1977. – 448 с.
7. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – Т. 13. – 303, [1] с.
8. Касьянов Г.В. Стан освіти та науки / Г.В. Касьянов // Історія України: нове бачення. – К., 1996. – Т. 2. – С. 394-401.
9. Шевченко Л.А. Хрущовська «відлига» в культурних процесах / Л.А. Шевченко // Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії. – К., 1997. – С. 137-141.
10. Брехунець Н.С. Навчальні заклади освіти України 50-80-х рр. ХХ ст.: історіографія: Дис... к. іст. н.: 07.00.06 / Н.С. Брехунець. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 185 арк.
11. Сворац С.Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / С.Д. Сворац. – К., 1999. – 386 арк.
12. Итоги Всесоюзной переписи населения. 1959 год: Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 210 с.
13. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр.) / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 304 с.
14. Галайчак Т. Книжкові та періодичні видання України за часів тоталітаризму (50-80-ті рр. ХХ ст.) / Тамара Галайчак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наук праць. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С. 226-241.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4621, оп.1, спр.65, арк.13.
16. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів / [упор. М.І. Панчук]. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.
17. Збірник наказів та інструкції Міністерства освіти УРСР. – 1962. – № 13-14. – 487 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.24, спр.4829, арк.34.
19. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про скасування платні за навчання у старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР» // Вечірній Київ. – 1956. – 11 червня. – С. 1.
20. ЦДАВО України, ф.4621, оп.1, спр.59, арк.16.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.71, спр.217, арк.93.
22. Турченко Ф.Г. Новітня історія України (1939 – початок ХХІ ст.): підручник для 11-го класу середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Ф.Г. Турченко, П.П. Панченко, С.М. Тимченко. – К.: Генеза, 2007. – 384 с.
23. ЦДАВО України, ф.4621, оп.1, спр.161, арк.24.
24. Любченко О. Вищі навчальні заклади України перед навчальним роком / О. Любченко // Радянська Україна. – 1954. – 6 липня. – С. 3.
25. Державний архів Дніпропетровської області, ф.Р-3101, оп.1, спр.439, арк.6-7.
26. Там само, ф.Р-2307, оп.1, спр.1863, арк.28.

Нарадько Андрій, Тевікова Ольга Рівень освіченості українських громадян періоду хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.)

У статті охарактеризовано рівень освіченості українських громадян у період хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.); проаналізовано чинники, що визначали порівняно низький рівень освіченості тогочасного українського суспільства; розглянуто політику радянської влади у системі освіти та результати її реалізації в Україні.

Ключові слова: освіта, рівень освіченості, загальна середня освіта, середня спеціальна освіта, вища освіта, навчальні заклади

Нарадько Андрей, Тевикова Ольга Уровень образованности украинских граждан в период хрущевской «оттепели» (1953-1964 гг.)

В статье охарактеризовано уровень образованности украинского населения в период хрущевской «оттепели» (1953-1964); проанализированы факторы, которые повлияли на сравнительно низкий уровень образованности украинского

общества того времени; рассмотрено политику советской власти в системе образования и результаты реализации этой политики в Украине.

Ключевые слова: образование, уровень образованности, общее среднее образование, среднее специальное образование, высшее образование, учебные заведения

Naradko Andriy, Tevikova Olga *Ukrainian citizens' level of educational in the Khrushchev Thaw period (1953-1964)*

The article intends to characterize Ukrainian soviet citizens' level of educational in the crucially important time for the Ukrainian society development named the Khrushchev Thaw period (1953-1964). Khrushchev's period is marked by conducting social reforms in all society life spheres including education. While at the same time education was functioning in totalitarianism terms.

The major problem of the period investigated was insufficient level of education development and comparatively low standard of Ukrainians' education, which was due to the following factors: total decline in the business management system and ruination of sociocultural republic's infrastructure as a result of the World War II, and consequently, poor material and technical basis, lack of suitable premises and others necessary for organizing and conducting educational process. Human losses due to military operations were numerous, which in turn caused deficit of highly qualified scientific and pedagogical specialists in the system of education. It should be noted that schools were remote from society, especially in rural areas, parents and children were indifferent to overcoming illiteracy and getting education, and most of Ukrainians were unable to get secondary education, let alone higher education because of inaccessibility of the former for definite categories of people on ideological grounds, poor material circumstances of Ukrainian families, etc. The author investigates factors mentioned above and describes the Soviets' politics that made an attempt to solve problems existing in the education, and analyses results of the mentioned politics implementation.

Keywords: education, education level, secondary education, vocational education, higher education, education establishments

Рецензенти:

Кринко Є.Ф, д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 24.03.2017 р.